

DE VERANDERENDE HOUDING VAN DE NEDERLANDSE KATHOLIEKEN INZAKE HOMOSEKSUALITEIT, 1930-1980

paul luykx

Paul Luykx heeft geschiedenis gestudeerd in Nijmegen en is daar sinds 1968 wetenschappelijk (hoofd-) medewerker aan de afdeling Nieuwste Geschiedenis van de Katholieke Universiteit. Hij is in 1978 gepro-moveerd op: De Actie "Voor God" 1936-1941, een katholieke elite in het offensief.

Misschien vormen de Nederlandse katholieken wel het schoolvoorbeeld van hoe het leven sterker kan blijken te zijn dan de leer. Dat althans is de conclusie die zich opdringt wanneer men hun veranderende houding ten opzichte van de homoseksualiteit bekijkt. Veranderende houding, want de leer blijft voor problemen zorgen; dat blijkt juist de laatste jaren weer overduidelijk. Daarnaast wijzen de cijfers uit dat er inzake opinievorming en houding van kerkelijken en niet-kerkelijken nog steeds een aanzienlijk verschil bestaat - in het voordeel van de laatsten, wel te verstaan. Hoewel voorzichtigheid dus geboden is, lijkt de omslag toch wel zo definitief, dat een fasering als hier gesuggereerd verantwoord mag heten. De jaartallen zijn daarbij slechts als globale aanduidingen bedoeld. "Ergens" in het midden der jaren vijftig werd de verandering manifest; de vijfentwintig jaren ervoor (par. I) en erna (par. II) kunnen de verschillen voldoende verduidelijken. Daarna wordt nog aandacht gegeven aan recente ontwikkelingen, naar aanleiding waarvan enkele kanttekeningen worden gemaakt (par. III).

de voorrang van de leer, 1930-1955

Het is geen schokkend nieuwe theorie, dat in een crisissituatie de ideologie van een groep een sterker op integratie gerichte functie krijgt. Groepseigen opvattingen tenderen ernaar rigider te worden, de leden sterker te binden, richting wijzend te zijn op méér of op alle terreinen van het leven, waaraan de autonomie zoveel mogelijk wordt ontnomen. Dit gold sowieso voor de confrontatie van het 19e eeuwse katholicisme met de moderniserende tendenzen van de industrialisatie en alles wat daaraan vastzat (urbanisatie, saecularisatie); in- en extensivering van de leer zo goed als allerlei vormen van organisatiekatholicisme waren middelen om de bedreiging van de kerkelijke positie in de moderne wereld te kunnen weerstaan. Nog meer ging dit echter voor minderheidskatholicismen op, zoals het Nederlandse, dat in het kader van zijn emancipatiestrijd al dergelijke kenmerken aan het oplopen was. En het meest ging het misschien voor de Nederlandse katholieken gelden op het moment dat die emancipatie voltooid leek (dus na de "kwarteeuw der ontluiking", zeg ongeveer 1925-1930) maar de uitwendige gestalte van die emancipatie door interne twijfel en externe dreiging van maatschappelijke en geestelijke crises geschokt leek te zullen worden, namelijk in de jaren dertig en in de direct na-oorlogse tijd.

Dat van de leer met name dié segmenten zullen worden benadrukt die verband houden met voortbestaan en aanwas van de eigen groep, is evenmin verwonderlijk. De Oostenrijkse godsdienstsocioloog

L.A. Vaskovics heeft herhaaldelijk gewezen op de fundamentele betekenis die kroostrijke gezinnen voor het voortbestaan van kerk en godsdienst hadden: als leveranciers van nieuwe kerkleden, als doorgeefluik van het kerkelijk waarden- en normensysteem. (1) Elke bedreiging van het gezin werd een bedreiging van de kerk, en zo viel het de moraaltheologie als een soms exclusief lijkende opgave toe het gezin te beveiligen tegen elke doorbreking van de keten huwelijk - gezin - seksualiteit - voortplanting.

Homoseksualiteit doorbreekt die reeks, en daarom is homoseksueel gedrag verboden; op overtreding staat een zware sanctie, weigering van de sacramenten. Sociaal-historisch nu is het van belang te zien hoe dat kerkelijk leerstuk op allerlei terreinen van invloed is geweest, hoe succesvol de moraaltheologie in zijn offensief is geweest, al dient er direct aan toegevoegd dat het bijna onmogelijk is de precieze begrenzing van die invloed vast te stellen. Als dat al voor de socioloog ten aanzien van de actuele situatie geldt, hoeveel te meer dan voor het - ook nabije - verleden. Achtereenvolgens zal ik een viertal gebieden de revue laten passeren.

Het gebied van de zielzorg is in die tijd nog geheel onderworpen aan en begrensd door de eisen die door de moraaltheologie gesteld worden. Dat blijkt goed uit het voorbeeld dat hier ter illustratie gegeven wordt, de adviezen die rector H. Bless aan de katholieke zielzorgers gaf in een destijds befaamd pastoraal tijdschrift, in een artikel onder de titel "Homosexualiteit en zielzorg". (2) De opzet toont de geringe speelruimte: uitgaande van een conservatieve medisch-psychiatrische verklaringswijze geeft hij eerst de morele beoordeling, vervolgens de kerkelijke en burgerlijke strafbepalingen om dan, tenslotte, zijn pastorale adviezen te kunnen geven onder het hoofd "Therapie". Wel is uit dat laatste gedeelte van Bless' opstel af te leiden dat de pastorale praktijk van veel geestelijken hoofdzakelijk moet hebben bestaan in het snel doorverwijzen naar arts of psychiater en in het gemakkelijk adviseren van een huwelijk als oplossing. Bij die praktijken zet Bless ernstige vraagtekens. In heel zijn benadering is voor het overige het onderscheid tussen - zoals het door hem geformuleerd wordt - echte en pseudo-homoseksualiteit doorslaggevend, vooral ook omdat het aandeel van de pseudo-homoseksuelen zo groot is. Door deze laatsten te stimuleren in de richting van verandering van de omstandigheden die hen tot homoseksualiteit gebracht hebben, kan de zielzorger hen van hun gedrag helpen afkomen. Voor wat betreft de kleine groep van echte homoseksuelen kan soms hormonale behandeling of ook castratie uitkomst bieden, dit laatste echter bij hoge uitzondering.

Het meest heil ziet Bless voor deze groep in "een psychische beïnvloeding en behandeling" die als volgt wordt aangeduid: "Geheel het leven van de homoseksuelen moet op een hoger niveau gebracht worden. Zij moeten trachten hun sexuele drift te sublimeren. Bevredestig moeten zij trachten te zoeken in intellectueel en charitatief werk ... Troost zullen zij moeten vinden in de beleving van den godsdienst ... Om hen van het stellen van homoseksuele daden tegen te houden zal steeds een scherpe controle noodzakelijk zijn. Wij moeten hen ertoe brengen om vrijwillig die controle te aanvaarden als een veiligheidsmaatregel". (3) Samenvattend: niet onkritisch tegenover bepaalde praktijken wil Bless de zielzorger meer aan zijn taak ten opzichte van homoseksuelen herinneren en die taak bestaat dan in het veranderen van de leefwijze van pseudo- en echte homoseksuelen in de richting van heteroseksueel gedrag of onthouding. Daarmee is aan de norm van de moraal voldaan.

Een tweede voorbeeld van pastorale advisering uit die tijd gaat in precies dezelfde richting, zij het dat in de bedoelde voordracht van de jezuïet Heymeijer godsdienstige en kerkelijke overwegingen een veel grotere rol spelen dan bij Bless. Maar in de kern komt hij met de laatste op één lijn, wanneer hij formuleert dat het doel dat de priester wil bereiken is "dat de homoseksueel, medewerkend met de genade Gods, zich leere beheerschen, ook en vooral om godsdienstige motieven". (4)

Zoekt men naar invloeden van de moraal op medisch-psychiatrisch terrein, dan kan men het best een blik werpen op de inhoud van enkele voordrachten tijdens het congres van de R.K. Artsenvereniging in 1939 gehouden, vooral die van H. de Vries en G. Janssens. (5) Het is overigens tekenend dat er tijdens dat medisch congres over "Het vraagstuk der homoseksualiteit" veel méér voordrachten over ethische, juridische en godsdienstige aspecten gehouden werden dan over medische. Op zich al een indicatie voor onze vraagstelling. Daaraan kan uit de twee voordrachten nog het volgende worden toegevoegd. Bij beide deskundigen leidt het onderscheid echte-, pseudo-homoseksualiteit tot het subsumeren onder de laatste categorie van zogoed als het hele verschijnsel op een zeer klein gedeelte na. En daarmee gepaard gaat de situering van al die pseudo-homoseksualiteit in de sfeer van criminaliteit, prostitutie en pathologie, terwijl men bij Janssens praktisch alle gebruikelijke vooroordelen terugvindt (vluchtigheid van contacten, identificatie met paedofilie, herkenbaarheid, etc.). In een dergelijke kenschetsing ligt in ieder geval al legitimering van de morele norm voor de hand, maar nog op andere wijze kan men relaties zien. Het is althans opvallend dat beide sprekers ten aanzien van de genese van homoseksualiteit de natuurlijke variant-theorie (onder andere door Hirsch-geld geformuleerd) afwijzen, terwijl met name De Vries expliciet kiest voor een combinatie van een medisch-embryologische verklaring (embryonale misvorming ten gevolge van stoornissen in de baarmoeder) met de psycho-analytische (6): homoseksualiteit is daarmee ziekte of abnormaliteit geworden. Tenslotte ziet men bij De Vries nog een kenmerkende beoordeling van de toepassingsmogelijkheden van de moraal op homoseksuele patiënten: ondanks sommige problemen die zich onder dat opzicht voor kunnen doen is zijn eindoordeel toch: "De moraal eischt van de homoseksuelen zich te onthouden en we hebben

gezien, dat de meesten dit kunnen. De eisch is hard. Maar de zedenleer brengt voor sommigen nog wel hardere consequenties met zich ...". (7) Via een dergelijke uitspraak vindt een katholiek medicus directe aansluiting bij de moraal.

Op het gebied van de katholieke literatuurkritiek zijn de debatten over de verhouding esthetiek-ethiek eindeloos en oeverloos, maar in ieder geval tekenend voor het belang dat aan de zaak zelf gehecht werd. In de beoordelingscijfers van een tijdschrift als de *Boekenschouw* van pater Gielen SF of later van een complete organisatie als de IDIL is de druk van de morele norm bijna alles overheersend, maar ook in de normale dagen weekbladrecensies ziet men allerlei gevolgen optreden. Ter illustratie diene hier de katholieke recensering van Anna Blaman's roman *Eenzaam Avontuur*, die voor het eerst eind 1948 verscheen en de nodige opwinding veroorzaakte, (8) mede om de erin voorkomende lesbische figuur van Berthe. Dat Anna Blaman zelf haar homoseksuele geaardheid nooit schijnt te hebben verborgen noch zich overigens als zodanig heeft geafficheerd, speelde bij de beoordeling misschien ook een rol. Overziet men de katholieke recensies, dan is er toch nogal wat variatie. Aan het ene uiterste staat Van Duinkerken, die zich in het dagblad *De Tijd* afstandelijk en neutraal, maar in ieder geval niet moraliserend heeft willen uitdrukken. Aan het andere uiterste, vaker voorkomend en meer typerend, staan recensies als van *De Gelderlander* ("een moreel... meer dan onevenwichtig boek") of het weekblad *De Linie*, dat *Eenzaam Avontuur* al meteen onder de verboden lectuur classificeerde; onder hoofdredactie van J. Creighton SJ voer *De Linie* in die tijd een koers, waarin literatuurbeoordeling volledig aan de kerkelijk-ethische norm onderworpen was. (9) Maar het interessantst zijn in dit verband nog de recensies die Gabriël Smit aan de roman wijdde. Hij uitte er waardering in voor allerlei aspecten van het boek als roman en voor de kwaliteiten van de schrijfster, maar verwierp het werk uiteindelijk op grond van morele bezwaren. Blaman zou haar talent beter in dienst kunnen stellen van "een ruimer, sterker, gezonder leven". Dit dualisme en de uiteindelijke aanpassing aan de morele norm is treffend. - Niet onvermeld mag tenslotte blijven dat het enige bestuurslid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, dat niet mee wenste te gaan met het commissie-advies om Anna Blaman met een prijs voor *Eenzaam Avontuur* te bekronen, een hoogleraar aan de Katholieke Universiteit, prof. L.C. Michels, was. Overigens weigerde de auteur de prijs.

Op politiek gebied valt te constateren dat er in sommige kringen toch gedacht werd aan een verscherping van het beleid inzake homoseksualiteit. Dat blijkt op twee momenten erg duidelijk. Begin 1939 kwam op voorstel van minister Goseling van justitie (RKSP) een wijziging tot stand van de wet uit 1855 op het recht van vereniging en vergadering. Die wijziging had vooral ten doel buitenlandse invloeden op extremistisch-politieke bewegingen in het land te kunnen weren, waardoor het gemakkelijker werd op te treden tegen verenigingen die door hun "feitelijke werkzaamheid" - en niet alleen in hun doelstelling - tegen de goede zeden ingingen. Op zich nog niet direct verontrustend, maar dat kon het wel worden wanneer de publieke opinie en dan politieke wil gemobiliseerd kon worden tegen een bepaalde organisatie. Het propagandabladd van de RKSP, *De Opmarsch*, liet wat dat betreft al direct een geluid horen, dat duidelijk in een bepaalde

richting ging, toen het schreef: "Wij hopen in het belang van ons vaderland, dat de N.-Malthusiaansche Bond en het Nederl. Humanitair Comité spoedig de gevolgen van de wet-Goseling zullen ondervinden". (10) Dat was een duidelijke poging stemming te maken voor enigerlei optreden tegen onder andere het NWHK van Jhr. Schorer.

Tien jaar later verwekte een rapport van een commissie van het Centrum voor Staatskundige Vorming - een op de KVP georiënteerd politiek adviesbureau - heel wat deining. (II) Het deed talloze voorstellen ter verscherping van de zedelijkheidswetgeving; op het punt van homoseksualiteit zou de Nederlandse wet de norm van de katholieke moraal moeten gaan weerspiegelen (wat in verschillende andere landen overigens reeds lang het geval was) door niet alleen het meerderjarig-minderjarig, maar alle homoseksueel verkeer strafbaar te stellen. Kernhomoseksuelen zouden hun straf niet in de gevangenis maar in een verpleeginrichting doorbrengen: "zij worden dan vanwege de Regering verpleegd en voor zolang zij niet genezen zijn of hun nog niet voldoende wilskracht is bijgebracht om zich tegen hun aanleg te verzetten, worden zij uit de samenleving, voor welke zij een gevaar betekenen, verwijderd". (12) De KVP-leiding heeft het rapport nooit geaccepteerd; er schijnt achter de schermen nog veel meer deining om geweest te zijn dan ervóór; bij één van de priester-commissieleden moeten juist tegen de voorstellen op het punt van de homoseksualiteit ernstige bezwaren bestaan hebben, en het rapport zou voortijdig gepubliceerd zijn: representatief voor het streven van "de katholieke politiek" in die tijd mag men de nota daarom al niet meer noemen. (13)

Wel is juist, dat in deze periode pogingen werden gedaan om de opinie onder katholieken, onder andere over homoseksualiteit in orthodoxe richting te beïnvloeden zodat daarvan in politiek opzicht misschien gebruik gemaakt had kunnen worden. De propaganda- en mobiliseringsbeweging die in (katholiek) Nederland onder de naam Actie "voor God" tussen 1936 en 1941 opereerde is er een voorbeeld van. Door verbreiding van een brochure, door verschillende persartikelen en door de mobilisering van studenten tegen het NWHK van Schorer moest ook onder dit opzicht het Actie-doel: "de eer van God in het persoonlijk en maatschappelijk leven te bevorderen", gediend worden. (14)

de leer tussen haakjes gezet, 1955-1977

Een antwoord op de vraag wat de oorzaken waren van de snelle en grondige verandering die het katholieke volksdeel sinds de jaren vijftig heeft ondergaan, is nog niet te geven. Ten aanzien van één aspect aan de zaak staan bepaalde opinies al wel tegenover elkaar, namelijk inzake de vraag waar de veranderingen vandaan kwamen: van binnen uit de katholieke zuil zelf of van buitenaf. (15) Momenteel wordt een en ander vooral door enkele sociologen bediscussieerd en is zodoende nogal op de actualiteit betrokken maar naar het zich laat aanzien zou sociaal-historisch onderzoek een bijdrage kunnen leveren aan het antwoord op kwesties als: de mate waarin en de terreinen waarop verzuiling ook van mentaliteit, zich überhaupt heeft voorgedaan, terwijl daarin misschien ook een differentiatie naar maatschappelijke groepen is aan te brengen. Daarnaast verbergt bijvoorbeeld de these van het Rijke Roomse Leven juist ook

de meningsverschillen, die al in diezelfde tijd, de jaren dertig, om zich heen gingen grijpen, maar door de massieve "reactie" veelal onder tafel gewerkt werden. In ieder geval moet er in methodisch opzicht gewezen worden op het probleem van de alsmaar gebrekiger wordende documentatie, wil men voor een wat verderweg liggend verleden de houdingen van groepen, die niet de bovenlaag vormden, traceren. Toegepast op het thema van de veranderende houding inzake homoseksualiteit: men constateert, dat in de jaren vijftig en zestig leidende figuren in het pastorale werk, sommige theologen, psychiaters en dergelijken een andere richting gaan, dan is het de vraag of niet óók vanuit het dagelijks zielzorgswerk, waar geestelijken met de ontoereikendheid van de leer werden geconfronteerd, druk naar hogere pastorale en kerkelijke niveau's is uitgeoefend, hetgeen dan evenzeer een factor in het veranderingsproces zou zijn geweest. Zo'n opmerking is weliswaar gedoemd om veronderstelling te blijven, maar dat is nog geen reden om de vraag niet te stellen. Het is bijvoorbeeld verrassend te constateren dat zodra de nieuwe geluiden van Trimbos, Ruygers c.s. in de openbaarheid komen, er een enorme behoefte aan hun deskundige informatie blijkt te bestaan. Een zekere onvoldaanheid als achtergrond voor die behoefte is daardoor wel zeker geïndiceerd. (16)

Anderzijds is aan ons thema gemakkelijk af te lezen dat invloeden van buitenaf op de veranderende houding, in geval van de leidende pastoraal-theologen, psychiaters e.a. hebben ingewerkt. Allerbelangrijkst is het in dit opzicht te wijzen op de uitgroei van de empirische wetenschappen, vooral de psychologie en de sociologie waarmee katholieke leken en geestelijken via academische studies in toenemende mate in aanraking kwamen. De gegevens daaruit moesten zij op allerlei punten wel met de eisen van de hen overgeleverde moraal leer confronteren.

Dit laatste gebeurde bijvoorbeeld - om ook nu maar met het terrein van de pastoraal te beginnen - meer systematisch binnen de zogenoemde Commissie pastoraal en psychohygiëne, vanaf 1954 een informele ontmoetingsgelegenheid van pastoraaltheologen, psychiaters en dergelijken binnen de Katholieke Centrale Vereniging voor Geestelijke Volksgezondheid. Dr. C. Trimbos heeft daar voor het eerst over homoseksualiteit gesproken, en vanuit deze organisatie kwam het initiatief om in Amsterdam en elders aan pastoraal werk onder homoseksuelen te gaan doen. (17) Al spoedig in de jaren zestig leidde een en ander tot de oprichting van een landelijke pastorale werkgroep, oecumenisch van opzet, die in twee richtingen initiatieven ontplooidde. Hulpverlening aan homoseksuelen, die om hulp kwamen vragen, en bemiddeling in onderlinge contacten via een heel net van contactgroepen waarvan er tegen 1977 zo'n vijftig bestonden, was de ene kant van de zaak. Anderzijds werden talloze initiatieven ontplooid om de achterban, de gelovigen dus, over homoseksualiteit in alle opzichten te informeren en veroordelen weg te werken. Zonder hier een volledig overzicht te willen nastreven (18) zij aangeduid hoe men in die kring zijn taak opvatte. In 1968 organiseerde de groep een studiedag voor driehonderd zielzorgers uit de verschillende kerken, in 1970 werden nog eens 15 studiedagen gehouden. Regelmatig reageerde men openlijk op c.q. tegen kerkelijke uitspraken, zo, toen in 1974 bisschop Gijsen van Roermond zich op uiterst onwaardige manier over homoseksuelen had uitgelaten, of

toen twee jaar later het Vaticaan het traditionele standpunt opnieuw kwam onderstrepen. Verschillende leden van de werkgroep verzorgden publicaties op het gebied van homoseksualiteit of werkten eraan mee.

Zoekt men een tekst, die als pastorale advisering vergeleken kan worden met de hierboven besproken tekst van Bless, dan kan men het best terecht bij de door p.dr. Gottschalk verschillende malen gepresenteerde "vijf vuistregels" voor iedere geestelijke, die met homoseksuelen in-nood in aanraking kwam. (19) Het centrale punt daarin is de waarschuwing een bestaande vriendschap tussen homoseksuelen nooit te verbreken (regel 1), integendeel zou de pastor moeten helpen een vaste vriendschapsrelatie op te bouwen (regel 4); bij verdere begeleiding van zulke vriendschappen wil Gottschalk de pastorale werkers vooral de nadruk laten leggen op de cultivering van trouw (regel 5). Bevestiging dus van homoseksuele relaties in plaats van verbreking ervan. Voor wat betreft het huwelijk (regel 2): homoseksuelen een huwelijk adviseren moet men altijd afwijzen en als men met gehuwde homoseksuelen in aanraking komt zal men er goed aan doen "onder ogen te zien, dat echtscheiding in vele gevallen de enige mogelijke oplossing zal blijken". Terzake van homoseksueel gedrag (regel 3) schied Gottschalk ruimte door er op te wijzen "dat voor de homofiel de onthouding geen vanzelfsprekende zaak is". Integendeel: "Feitelijk is zij slechts een uitzondering". Door dit aspect zo, empirisch zonder meer, te stellen en het te omringen met adviezen over opbouw en stabilisering van vriendschappen, was de teneur duidelijk genoeg zonder dat de morele norm expliciet in de beschouwing werd betrokken.

Op medisch-psychiatrisch gebied wordt de vergelijking gemakkelijk gemaakt door de omstandigheid dat in 1965 de Katholieke Artsenvereniging nogmaals een congres aan homoseksualiteit wijdde. (20) Door de leiding wordt het gevoel van distantie tot 1939 duidelijk uitgesproken; men is er zich zeer van bewust dat homoseksualiteit toen te zeer als moreel probleem werd behandeld, en dat men de zaak deze keer meer wetenschappelijk heeft aangepakt. Overigens treden in 1965 niet meer dan drie sprekers op: de literair-criticus Van Oldenburg Ermke, de cultuurpsycholoog Han Fortmann en de psychiater Nevejan. In de voordracht van de laatste wordt een hoge mate van ambivalentie duidelijk. Enerzijds ziet de spreker zich gedwongen te twifelen aan de aard van homoseksualiteit: geen ziekte, maar hoogstens een "anders-zijn"; bovendien weet hij zich onzeker bij het beantwoorden van de vraag naar de oorzaken: een complexiteit van factoren - maar die twijfel en onzekerheid staan een uitgebreide bespreking van therapieën geenszins in de weg. Een mogelijk verband tussen twijfel omtrent aard en oorzaak enerzijds en de (on)wenselijkheid van therapie anderzijds is hier nog niet merkbaar. Of beschouwde de spreker zich als een puur technisch hulpverlener, die probeerde te "genezen" als daar vraag naar was?

Er zijn verschillende katholieke psychiaters geweest die zich met het onderzoek naar en de meningsvorming omtrent homoseksualiteit hebben beziggehouden. Vooral de naam van C. Trimbos als initiator en organisator is hier te noemen. Als "voorlichter van het katholieke volksdeel", óók inzake homoseksualiteit (21) mag zijn naam hier niet ontbreken.

Ook A. Overing, maar vooral W.J. Sengers en J.L. Grubben moeten worden genoemd.

Ter illustratie van de in deze kringen in de loop der jaren nog verder voortschrijdende meningsvorming mag nog op een recente bijdrage van de laatstgenoemde worden gewezen. (22) Alleen de titel spreekt al boekdelen: "Homofilie: geen zaak voor de psychiater". In het artikel wordt de traditionele medisch-psychiatrische opvatting definitief verlaten. Als gevolg van de wijzigingen in het mensbeeld vanuit de empirische wetenschappen "gaat men vraagtekens zetten bij de motieven van het zoeken naar oorzaken van homofilie en nog meer bij het experimenteren met behandeling: de zin van zo'n behandeling valt weg als men homofilie niet langer als minderwaardig en ongewenst beschouwt". Sinds die tijd ook is de psychiatrie "de discriminatie als de noodverwekkende en zelfs ziekmakende factor gaan zien". De psychiatrie krijgt daarmee een therapeutische opgave in de richting van de samenleving.

Een fraai voorbeeld van de veranderingen op het gebied van de literatuurkritiek wordt geleverd door de katholieke reacties op *Nader tot U*, van G.K. van het Reve. In *Nader tot U* (1966) waren een aantal brieven opgenomen, onder andere een "Brief uit het Huis, genaamd Het Gras", waarin de homoseksuele schrijver God in de gedaante van een ezel ten tonele voerde, waarmee hij vervolgens intensief seksueel verkeer onderhield. Eerder had hij zulke uitlatingen gedaan in het tijdschrift *Dialog*. Met veel genoegen heeft Van het Reve meegewerkt aan het hem aangedane proces voor rechtbank, gerechtshof en Hoge Raad: hij werd voortdurend vrijgesproken. Al ging het in dit Ezelsproces uiteindelijk om al dan niet godslastering, de homoseksuele component speelde in het geheel een duidelijke rol. In de katholieke pers waren de reacties op het boek in het algemeen lovend, en voorzover ze op de bijzondere passage betrekking hadden, nam men de schrijver uitdrukkelijk in bescherming. Dat deed bijvoorbeeld Gabriël Smit in *de Volkskrant*: noch de vergelijking van God met een ezel, noch de liefdesbetrekking van de schrijver met dat dier kon deze recensent van zijn stuk brengen: Van het Reve kwetst er God niet mee en ons ook niet "wanneer hij oprecht, op zijn eigen wijze aan zijn liefde uiting geeft, hoe "vreemd" die uiting ook mag zijn". (23) -Men ziet: er kan zeer veel in zeer korte tijd met een mens gebeuren. Het punt waar het hier om gaat, komt in de bespreking van Kees Fens in *De Tijd* nog duidelijker uit. (24) Ook Fens gunt de schrijver zijn particuliere godsvoorstelling: die hangt samen met de eigen-aardige Reveaanse gevoelswereld en de intieme verhouding met het goddelijk dier vindt daarin dan zijn natuurlijke plaats. Hoogtepunt van de katholieke reacties vormde het optreden van de Nijmeegse hoogleraar in de exegete, W. Grossouw. Heel anders echter dan zijn voormalige collega nam hij het ronduit voor de schrijver op, zowel in een publicatie in het weekblad *De Nieuwe Linie* alsook als deskundige in het proces voor de rechtbank; aan zijn rapport voegde hij de tekst van zijn *Linie*-artikel toe. (25) Daarin leverde hij een grondige tekstanalyse, die ons vooral daar interesseert, waar hij er verschillende malen op wijst dat het gaat om "literaire feiten, die een eigen wereld vormen en in hun eigen kader moeten worden gezien". Of ook, dat "homo-erotiek ... 'n even goed literair expressiemiddel kan zijn als de andere ..." Autonomie dus voor het terrein van de literatuur - al hield de professor onder dit opzicht een

slag om de arm. Maar de veranderingen in mentaliteit en de vrije ruimte die aan het literaireigene wordt gelaten zijn in vergelijking met vijftien jaar eerder bijna onbegrijpelijk groot.

In politiek opzicht vond in 1971 de intrekking plaats van artikel 248 bis. Men kan niet zeggen, dat dat een exclusief-katholieke prestatie was: van verschillende kanten was er vanaf 1967 in het parlement op aangedrongen dat dit zou gebeuren. Ook een ander kabinet dan het toen aan de macht zijnde confessioneel-liberale onder leiding van P. de Jong zou de kamerwensen uitvoer hebben gelegd. Wel waren katholieken goed vertegenwoordigd in de commissie die minister Polak moest adviseren, o.a. via de persoon van dr. Trimbos.

recente ontwikkelingen en uitblik

Tijdens deze jaren van pastorale hoogtij bewaarden de Nederlandse bisschoppen een diep stilzwijgen. Dat werd helaas anders toen eind 1978, begin 1979 een aantal gebeurtenissen, deels met elkaar in samenhang, in een stroomversnelling raakten: behalve over homoseksualiteit ging het ook over de verantwoordelijkheid van katholieke politici inzake abortus, terwijl als overheersende indruk overbleef hoe oneens de bisschoppen het onderling over deze dingen wel waren. Hier wordt uiteraard alleen een ogenblik bij de kwestie van de homoseksualiteit stilgestaan. Hoe kon het zover komen dat die in niet geringe mate bijdroeg tot de verwikkelingen in de Nederlandse kerkprovincie? (26)

Eigenlijk is het kernpunt, dat de pastorale praktijk van jaren sommigen tot overtuigingen had gebracht die met geen mogelijkheid meer met de kerkelijke leer in overeenstemming te brengen waren en dat de betrokkenen ook openlijk voor hun opvattingen uitkwamen, terwijl ongeveer tezelfder tijd vanuit Rome de traditionele doctrine nog eens bevestigd werd. Dat laatste gebeurde in 1976 in een "Verklaring over enige aspecten der seksuele moraal" vanuit de Congregatie voor de Geloofsleer, terwijl een jaar later vanuit de gezamenlijke inspanningen van twee werkgroepen - de boven al genoemde Centrale Pastorale Werkgroep en een werkgroep homofilie van de Raad van Kerken in Nederland - het boekje "Een mens hoeft niet alleen te blijven" werd gepresenteerd. (27) Hoewel geen officieel document van de Raad van Kerken was het daar toch als studiemateriaal aanbevolen; van de elf auteurs waren er vijf katholiek. Wat in de verschillende bijdragen soms slechts impliciet uitgangspunt was, werd in het "Vooraf" wel heel duidelijk vastgesteld. Vaak, zo heette het daar, werd nog het onderscheid tussen geaardheid en praktijk gemaakt. De samenstellers van de bundel wezen een dergelijk onderscheid af en om geen enkele twijfel aan hun standpunt te laten bestaan hadden zij hun boek de vermelde titel meegegeven. En dan: "Met die titel wordt het standpunt van de auteurs ondubbelzinnig duidelijk: het onderscheid tussen "geaardheid" en "praxis" is loos en onhoudbaar wijl onmenselijk". (28) Het waren wellicht juist deze en dergelijke andere passages, die de bovenvermelde Vaticaanse instantie in het geweer hebben gebracht: tot tweemaal toe verzocht men kardinaal Willebrands om opheldering, de tweede maal in mei '79. Toen was echter hier te lande de bom reeds lang gebarsten. In december van het jaar

daarvoor had bisschop Gijsen van Roermond, zich gesteund wetend door het eerste protestschrijven van de Congregatie, al bekendgemaakt de Raad van Kerken onder andere vanwege deze aangelegenheid niet meer financieel te zullen steunen. In diezelfde tijd benadrukte de Rotterdamse bisschop Simonis in verband met een andere kwestie nogmaals het traditionele kerkelijke standpunt tegenover zijn priesters. Toen Gijsen zich kort daarna, in januari 1979, in een interview principieel uitte en ook de toepassing van de kerkelijke leer - weigering van sacramenten - gepraktiseerd wenste te zien, leidde dat tot reacties van andere leden van het episcopaat. Vooral opmerkelijk waren enkele uitspraken van de Bossche bisschop Bluysen, die "homofielen, die gewetensvol hun levenswijze kiezen" de communie, zeg: de sacramenten, niet zou weigeren. (29) Een voorlopige afronding kreeg de zaak door een mededeling van kardinaal Willebrands na afloop van een bijzonder beraad tussen de bisschoppen in juli, dat een standpunt over homoseksualiteit slechts zinnig zou kunnen worden gegeven in een uitvoeriger studie terzake van de seksualiteit in het algemeen. Een dergelijk stuk zouden de Nederlandse katholieken dan op niet al te lange termijn tegemoet kunnen zien.

Vanuit de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving verscheen kort daarop, in augustus, een nota over de kwestie (30), die zó voorzichtig gesteld was, dat de discussie binnen katholieke kring er niet bijzonder veel verder gebracht door kon worden: tegen discriminatie, vóór een correcte exegese van sommige misbruikte bijbelteksten, en - als kritiek op het natuurwettelijk denken - de opmerking: "Het inzicht groeit dat homoseksueel gedrag de natuurlijke uiting kan zijn van een eigen en onherleidbare homofiele aanleg". (31) (onderstreepting van mij, PL) - dat alles klinkt, hoe nuttig en waar ook, na honderd jaar informatie van de andere zijde (Hirschfeld, Schorer, NWHK en COC) en twintig jaar in eigen kring (Trimbos c.s., de Pastorale Werkgroep) allemaal te vertrouwd om er lang bij stil te staan. Wil men in eigen kring informeren optreden, dan staan andere middelen ter beschikking. Het is verheugend, dat de Raad samen met de Pastorale Werkgroep initiatieven in die richting ontplooit.

Dat zulke initiatieven nog steeds wenselijk zijn, mag blijken, als hier een ogenblik wordt stilgestaan bij het beeld, dat uit enkele opiniepeilingen naar voren komt omtrent de vraag hoe de Nederlandse katholieken zich tegenover het verschijnsel homoseksualiteit opstellen. Vanwege het ontbreken van gegevens van vóór de jaren zestig, moeten de volgende opmerkingen wel van beperkte aard blijven.

Uit verschillende enquêtes blijkt dat de factor godsdienst in de zin van kerkelijkheid, kerkelijke meelevendheid, inderdaad een rol speelt bij de vorming van het (voor-)oordeel over homoseksualiteit. Kerkelijken kennen en accepteren het verschijnsel veel minder dan buitenkerkelijken. Binnen de kerkelijke groep steken de katholieken enigszins gunstig af bij de onder één hoofd genomen groep protestanten, maar dat verschil is minimaal vergeleken bij het onderscheid kerkelijken-buitenkerkelijken. Veel typisch katholieke trekken in het opiniebeeld over homoseksualiteit zijn er niet. Misschien dat de wat grotere onkunde en afweer onder hen met betrekking tot vrouwelijke homoseksualiteit en de optimistischer taxatie van de veranderbaarheid of geneeslijkheid wel terug te voeren zijn op elementen van katho-

lieke traditie, theologie en pastoraal werk. (32) Het sociaal-wetenschappelijk onderzoek toont echter tegelijk aan, dat kerkelijkheid niet de doorslaggevende variabele is voor de verklaring van de verschillen die in de beeldvorming optreden. Het zijn veel meer opleidingsniveau, leeftijd en - althans onder de bijzondere groep van "voorlichters", dat wil zeggen huisartsen, journalisten, jeugdleiders en dergelijke - de politiek-maatschappelijke voorkeur, die hier de hoofdrol spelen. Kerkelijke meelevendheid komt als verklarende factor steeds pas op de derde of vierde plaats. (33) Men zal hier echter te minder tot een relativisering van het belang van het kerkelijke standpunt besluiten, wanneer men zich de bestaande omvang en betekenis van het bijzonder, katholiek, onderwijs realiseert.

Is er nu, misschien dus mede als gevolg van de activiteiten van de boven besproken pastorale werkgroepen, iets te constateren van een verschuiving in de beeldvorming onder de katholieken? Diachronische vergelijkbaarheid van opinieonderzoekingen is methodisch een heet hangijzer, maar misschien is toch een indicatie in bepaalde richting vast te stellen. Het grote Sex In Nederland-onderzoek dat in 1968 werd verricht (34) bevatte ook vragen over de houding tegenover homoseksualiteit. Zo'n 60% van de ondervraagde katholieken vond homoseksualiteit weliswaar niet "goed", maar een tweede vraag die de liberaliteit moest meten toonde dat ongeveer een derde van de katholieke respondenten van mening was, dat een "eigen manier van leven van homoseksuelen ... zoveel mogelijk tegengegaan (moest) worden". Ruim tien jaar later, begin 1979, bleek echter toch niet meer dan 10% van de katholieken expliciet van mening te zijn dat er een afwijzende kerkelijke uitspraak over homoseksualiteit zou moeten komen (35) - hetgeen toch één van de instrumenten zou kunnen zijn waarlangs een eigen leefwijze van homoseksuelen tegengegaan zou kunnen worden. Anderzijds blijkt uit hetzelfde onderzoek dat katholieken met het hele verschijnsel grote moeite blijven hebben, als het de persoonlijke sfeer nadert, als namelijk eigen zoon of dochter homoseksueel geaard blijkt te zijn. (36) Voorzichtig concluderend zou men kunnen zeggen, dat in de sfeer van het persoonlijk oordeel en de persoonlijke acceptatie minder reden tot juichen zou bestaan, maar dat de privatisering van de godsdienst zich ook op het punt van de homoseksualiteit duidelijk manifesteert: laat de kerk zich er nu maar niet mee bemoeien en in ieder geval geen herhaling van traditionele opvattingen geven, zo lijken de Nederlandse katholieken te zeggen. Dit laatste is bijzonder evident ook de conclusie van een ander, eveneens begin 1979 gehouden opinie-onderzoek, waarin 91% van de katholieken zich uitsprak tegen bisschop Gijsens opvatting "dat homoseksuelen die naar hun geaardheid leven buiten de kerk geplaatst moeten worden"; slechts 8% was het daarmee eens. (37) Nederlandse katholieken lijken thans toepassing van de traditionele kerkelijke leer op dit punt niet meer gewent te achten. Men kan zich afvragen of de Nederlandse bisschoppen tegen de achtergrond van zulke gegevens, alleen al uit tactische en pastorale motieven niet alles in het werk zouden moeten stellen om voorlopig een uitspraak te vermijden, die wellicht in de lijn van de Vaticaanse verklaring van 1976 zou komen te liggen.

Er is misschien nog een motief om daarmee te wachten. Want de historicus, die de veranderende houding van de katholieken overziet, wordt

wel door één punt overduidelijk getroffen: de bijna totale afwezigheid van inbreng van de kant van katholieke homoseksuelen zelf. Verwonderlijk is dat uiteraard niet, want de omstandigheden waren er nu ook niet bepaald naar zich in kerkelijk verband als homoseksueel te affichereren. Men moet er zelfs rekening mee houden dat om dezelfde reden homoseksuelen in relatief veel hogere mate dan anderen de kerk definitief de rug hebben toegekeerd. Daarom zou het van het grootste belang kunnen zijn dat men van kerkelijke kant, als een soort historisch correctief op de voorrang van de leer, zich nu eerst eens systematisch op de hoogte stelt van de ervaringen van katholieke homoseksuelen en aan hun inbreng in de beleidsbepaling de nodige ruimte geeft. Het is al bij voorbaat duidelijk dat zoiets met bepaalde ecclesiologische opvattingen niet te combineren is.

Natuurlijk levert het pastorale werk onder homoseksuelen hiervoor aanknopingspunten, maar gezien de aard ervan heeft dat ook zijn beperkingen. Spreekt men in Nederland van het doen vertegenwoordigen van een belang van homoseksuelen door henzelf, dan komt men organisatorisch al snel uit bij het COC. Overziet men de ontwikkeling van de verhouding katholieke kerk - COC dan zijn er misschien toch meer aanknopingspunten dan men op grond van de traditionele visie zou verwachten. Bladert men de jaargangen van het oude *Vriendschap* door, dan wordt men - naast de kritiek op de officiële kerkelijke houding - getroffen door een grote belangstelling voor culturele en religieuze vragen; talrijke bijdragen werden op dat gebied ook door katholieken geschreven. (38) Er spreekt een duidelijk verlangen naar contact uit. Via de stichting en het tijdschrift *Dialog* heeft dat contact ook een tijdlang gestalte gekregen, terwijl ook rechtstreeks met de pastorale werkgroep een goede verhouding bestond. Een enkele maal was er zelfs een officieus contact met een ambtsdrager - in casu bisschop Bluysen, terwijl ook vanuit het COC zelf pogingen werden gedaan de vorm van de pastorale hulpverlening te beïnvloeden. (39) Op die manier staat de Werkgroep Geloof en Levensbeschouwing van het COC, zoals die sinds enkele jaren functioneert, in een traditie. Anderzijds is het bijzondere aan de groep, dat men zoekt naar mogelijkheden om binnen de kerken de zaak aan de orde te stellen. Dat dat vooralsnog "aan de basis" gebeurt, is misschien toch meer een onuitwijkbare noodzaak dan een uiteindelijk doel. De werkgroep organiseerde al verschillende drukbezochte weekends onder meer voor homoseksuele theologen; ongeveer de helft van de aanwezigen bestond steeds uit katholieken. Voorts laat zij via informatie en actie van zich horen. (40) Het lijkt voor katholieke instanties die zich met homoseksualiteit bezig houden, nuttig gebruik te maken van de ervaringen van leden en contacten van juist zulk een groep, die zich uitdrukkelijk op het standpunt van een dubbele loyaliteit stelt en vanuit haar positie ook in staat is namens homoseksuelen te spreken. -Maar hoe dan ook: om de inbreng van homoseksuelen zelf zal de kerk in de toekomst niet heen kunnen. Zoals gezegd, het is ook haar plicht. Zolang die niet nagekomen kan worden, is het beter dat men in leerstellig opzicht het diepe stilzwijgen maar handhaaft.

noten

1. Vaskovics, L.A., "Stellingen over de onderlinge afhankelijkheid van godsdienstige organisaties en familiale subsystemen". In: *Concilium*, (jan. 1974) 141-149. Eerder o.a. in de diss.: *Familie und religiöse Sozialisation*. Wenen, 1970.
2. Bless, H., "Homosexualiteit en zielzorg". In: *Nederlandsche Katholieke Stemmen*. Maandschrift voor theologie en zielzorg, 39 (1939) 289-302.
3. *Ibidem*, p. 301.
4. Heymeijer SJ P., Ethisch-religieuze therapie der homosexualiteit. In: Barnhoorn, J.A.J. e.a., *Het vraagstuk der homosexualiteit*. (Roermond/Maaseik, z.j. (=1941) 173-197; het citaat op 188.
5. De teksten in het in noot 4 genoemde verslagboek op resp. 44-67 en 122-165.
6. *Ibidem*, resp. 125-126 en 57-62.
7. *Ibidem*, 67.
8. Voor het volgende baseer ik me geheel op hfdst. V van de diss. van Struyker Boudier, H. *Speurtocht naar een onbekende. Anna Blaman en haar Eenzaam Avontuur*. (Amsterdam, 1973) 58-74.
9. Vgl. Boersema, B., *De Linie, 1946-1963. Een weekblad in handen van jezuiten*. (Amsterdam, 1978) hoofdst. XIV, 187 vv.
10. *De Opmarsch* Jg. 4, nr. 22 (2 maart 1939) 170.
11. *Overheid en openbare zeden*. Uitg. Centrum voor Staatkundige Vorming, Den Haag, z.j. (=1950).
12. *Ibidem*, 26.
13. Dergelijke mededelingen worden o.a. gedaan in het COC-tijdschrift *Vriendschap*, Jg. 13 (sept. 1958) 118-119, in een artikel van Bruno, O., "Katholicisme en Homophilie".
14. In mijn diss.: *De Actie "voor God" 1936-1941. Een katholieke elite in het offensief*. Nijmegen, 1978, is een aparte paragraaf gewijd aan dit thema, p. 290-298.
15. Vgl. de recensie door Van Heek, F. van Thurlings, J., *De wankele zuil*. (Nijmegen, 1971) opgenomen in Van Heek, F., *Van hoogkapitalisme naar verzorgingsstaat. Een halve eeuw sociale verandering, 1920-1970*. (Meppel, 1973) 250-253. En de reactie daarop in de tweede editie van Thurlings' boek. (Deventer, 1978).
16. Van het Pastorele Cahier nr. 3: Overing, A. e.a., *Homosexualiteit*, (Hilversum, 1961) verschenen tot 1964 vier oplagen.
17. Suër, H., *Niet te geloven. De geschiedenis van een pastorale commissie*. (Bussum, 1969) 38.
18. In de bijdrage van Vriend J. en Kamphuisen, H., "Wat is er gebeurd sinds 1958?". In: Brussaard, A.J. e.a., *Een mens hoeft niet alleen te blijven*, (Baarn, 1977) 159-174 vindt men zeer veel feitelijke informatie. Zie ook: Kuiper, Dorrit, e.a., *Pastorale Werkgroep Homofilie* (stencil), z.p.z.j., (=maart 1976), en de eerste pagina's van C. Trimbos, "Homoseksualiteit: een inleidende beschouwing", in: Brussaard, A.J. e.a., *Pastorale zorg voor homofielen*. (Utrecht/Antwerpen, 1968) 9 vv.
19. In de *Pastorale Gids van het PINK*, 1966; in het *Tijdschrift voor Theologie*, 7 (1967) 156-157, waaruit hier geciteerd wordt; en in A.J. Brussaard e.a., *Pastorale zorg voor homofielen*, 36-41.
20. *Katholiek Artsenblad* 44 (1965), nr. 6, juni 1965. De voordracht van M. Nevejan: 220 tot 228.
21. Trimbos, C., *Gehuwd en ongehuwd*, Hilversum, 1962, zijnde een bewerking van een reeks radiovoordrachten voor de KRO. Vgl. hfdst. 7 over Homoseksualiteit.
22. Grubben, J.L., "Homofilie: geen zaak voor de psychiater". In: Brussaard, A.J., *Een mens hoeft niet alleen te blijven*, 13-20; de citaten op 16 en 18.
23. Smit, Gabriël, in: *de Volkskrant* 31 maart 1966, geciteerd in: Fekkes, Jan, *De God van je tante, ofwel het Ezelsproces van Gerard Kornelis van het Reve* (Amsterdam, 1968) 190.
24. Fens, Kees, in: *De Tijd*, 26 maart 1966 en 13 mei 1966.
25. Fekkes, a.w., 38-39 en 97-104; de citaten op 98 en 101.
26. *Archief van de Kerken* 34 (1979), nr. 4, 20 febr. en nr. 16, 7 aug. geven samenvattende informatie en een aantal documenten.
27. Brussaard, *Een mens hoeft niet alleen te blijven*.
28. *Ibidem*
29. *Archief van de Kerken* 34 (1979), nr. 4, 20 febr., 158.
30. *Homofielen in de samenleving*, z.p., z.j. (=Utrecht, 1979).
31. *Ibidem*, 21.
32. Meilof-Oonk, S., *Meningen over homosexualiteit. Een onderzoek naar beeldvorming en attitudes bij de meerderjarige Nederlandse bevolking* (Amsterdam, 1969, 2 dln.), dl. I, 91, 93 en bijbehorende tabellen in dl. 2.
33. *Ibidem*, hfdst. 5, vooral 54-55; Meilof-Oonk, S. en Valkman, O., *Meningen over homosexualiteit II. Een onderzoek naar de meningen van potentiële voorlichters*. (Den Haag, 1974, 2 dln.) 17-18, 76 vv.
34. *Sex In Nederland* (Utrecht/Antwerpen, 1969) zie par. 8 en 12, en de gegevens uit de bijbehorende tabellen op 141 en 217.
35. Goddijn, W. e.a., *Opnieuw: God in Nederland* (Amsterdam, 1979) 138 en 212, tabel IX.3c. Slechts 30% van de katholieke respondenten wil überhaupt een kerkelijke uitspraak op dat punt; van hen slechts een derde een volledige afwijzing door de kerk.
36. *Ibidem*, 211, tabel IX.2d.
37. *De Tijd*, (2 febr. 1979) 8
38. Soms tot in de ondertekening toe herkenbaar, b.v. met "Home catholicus: *Vriendschap* (april, 1950) 6-8.
39. Vgl. resp. *SEC* Jg. 3, nr. 2 (3 febr. 1973) "Bluyssen en COC", en *SEC* Jg. 2, nr. 9 (9 sept., 1972) "Het COC en de Kerken", en: "Seks en Religie".
40. Over deze werkgroep: Verslag van het weekend ..., 14-15 januari 1978 (stencil), z.p., z.j. (=Amsterdam, 1978); *De Tijd* (13 januari, 1978) en (9 februari, 1979); *Jaarbericht COC* (1979) 12-14.